

Dror Ze'evi. *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk, 1500-1900*. Çeviren Fethi Aytuna. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008. 240 s., ISBN: 978-605-105-007-2.

ÖZGE IŞIK

Boğaziçi Üniversitesi YL Öğrencisi
(ozge.isik@boun.edu.tr).

“ ” Işık, Özge. “Dror Ze'evi. *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk, 1500-1900*.” *Zemin*, s. 4 (2022): 262-267.

Dror Ze'evi tarafından kaleme alınan *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk, 1500-1900*, erken modern Osmanlı toplumunda üretilen ve dolaşımda olan çeşitli cinsel söylemler dizisini, John Gagnon ve Jeffrey Weeks'e referansla, cinsiyet sosyolojisinden ödünç aldığı "senaryo" (*script*) kavramı üzerinden sunmayı amaçlıyor. "Senaryo Olarak Cinsellik" isimli giriş bölümü, Müslüman toplumlarda cinsiyet ve cinsellik üzerine yapılan tarihsel araştırmaların kısa ancak kapsayıcı bir özetiyle başlayıp kitabın metodolojik yönteminin yanı sıra mekânsal boyutunun tartışılmasıyla devam ediyor. Kitabın geri kalanı ise çeşitli temaların ve metin türlerinin tartışıldığı farklı senaryolara ayrılmış altı bölümden ve kısa bir sonsözden oluşuyor.

İncelediği metinler arasında tıp ve fizyonomi, hukuk sistemi, din ve tasavvuf, rüya tabiri, gölge tiyatrosu ve seyahatnâmeler bulunan kitabın bölümleri oldukça geniş Osmanlı coğrafyasında cinselliğe karşı değişen tutumları gösterebilmek amacıyla doğrusal bir düzlem izliyor. Bu durum Ze'evi'nin ele aldığı senaryolardaki sürekliliklere, kırılma noktalarına ve farklılaşmalara dikkat çekerek kitabın ana tezini destekleyecek argümanlar kurmasına olanak sağlıyor. Okurun kitap boyunca izini sürebileceği ve sıklıkla tekrarlandığı üzere Ze'evi, modern öncesi dönemde metne dayalı cinselliğin durağan değil sürekli bir akış içinde tanımlandığı; bu durumun ancak 19. yüzyıl ile birlikte "utangaç bir sessizliğe gömüldü"ğünü iddia ediyor (25-26).

"Bedenin Cinsiyeti" isimli birinci bölümde beden senaryosuna odaklanan yazar, Osmanlı Ortadoğu'suna hâkim tıp anlayışında yer edinmiş, insan vücudu, üreme organları ve kadın ve erkek cinselliği ile ilgili temel teori ve kavramların izini sürmeyi amaçlıyor. Galenosçu anlayışa paralel olarak Avrupa tıp bilgisine referanslarda bulunan bu bölümde Osmanlı tıbbının cinsellik söylemi üzerindeki etkisini tartışılıyor. Bölüm, cinselliğin yanı sıra kadın ve erkek bedenine atfedilen özelliklerin incelenmesiyle devam ediyor. Bu kısımda yazar, Thomas Laqueur tarafından geliştirilen ve kadın ve erkeklerde aynı cinsel organların farklı versiyonları olduğunu öngören "tek cinsiyet" modelinin Osmanlı ve Ortadoğu bağlamına uygun olmadığını öne sürerek bunu Osmanlı tıbbında yaygın olarak kullanılan "kusurlu erkek" modeliyle karşılaştırıyor (34-35). Bölümün geri kalanında Osmanlı'da salgı sisteminin nasıl algılandığı ve uygulandığına odaklanan Ze'evi, bu paradigmanın kadın ve erkek cinsiyeti, cinsel davranış ve cinsel çekiciliğin yelpazesiyile nasıl ilişkilendiğini göstermeye çalışıyor.

İkinci bölüm, “Arzuya Çekidüzen Vermek,” Osmanlı döneminde cinsel söylemin hukuk düzlemindeki yansımalarının okura nüanslı bir okumasını sunmayı hedefliyor. Osmanlı coğrafyasındaki karmaşık hukuk sisteminin ve bunun zaman içindeki gelişiminin kısa bir özeti ile başlayan bu bölüm, cinselliğe karşı farklı hukuki bakış açılarının açıklanması ile devam ediyor. Şeriat ve kanunun konuyu ele alış biçimlerine bakan Ze’evi, bu ikisinin simbiyotik ilişkisinin cinsel arzunun bastırılması olduğu kadar üretilmesinde ve dolaşımında da katkısı olduğunu ileri sürüyor. Biyolojik cinsiyet, etnisite, yaş gibi ayrımlara ve bunların Osmanlı toplumunda doğurduğu statüsel farklılıklara dikkat eden yazar, bu ayrımların cinsel suç ve cezaların belirlenmesindeki rolünü irdeliyor (71-78). Son kısımda on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen iç ve dış gelişmelere (çekiirdek ailenin oluşumu, yasal reformlar, Batı’dan yayılan yeni ahlaki normlar, vs.) odaklanan Ze’evi, cinsel söylem yelpazesinin bahsi geçen gelişmelere paralel olarak daraldığını iddia ediyor.

Üçüncü bölüm, ortodoks inanç ve tasavvuf söylemindeki cinsellik içeren kavramları tartışmaya açıyor. Cinsellik ve ruhanilik arasındaki bağı ele alan literatürün zenginliğini vurgulayan Ze’evi, ulema ve Sûfilerin inanç, ritüel ve performans üzerinden okunabilecek cinsel kaygılarına odaklanıyor. Bununla ilişkili olarak bölümün hatırı sayılır bir kısmı aşk kavramının anlam ve tezahür biçimlerine ayrılırken; yazar farklı hukuk ekollerine ve hadislere referans veren fetvalardan ve risalelerden alıntılıdığı ve ortaya koyduğu iki karşıt görüşü yan yana aktararak konuyu zenginleştiriyor (98-107). Bölüm, yazarın Kadızâdeli hareketi tarafından şekillendirildiğini vurguladığı on yedinci yüzyıl “ahlak savaşı” ile devam ediyor. Ze’evi, Kadızâdeliler ve imparatorluğun önde gelen tarikatlarından olan Halvetîler ve Mevlevîler arasındaki anlaşmazlığın, “tasavvufi aşkın terbiyesi” için bir dönüm noktası olduğunu vurguluyor (112-113). Tasavvufi normlara yöneltilen saldırıların ve 1665 yılında tarikatların tasavvuf müziği ve dans ayinlerinin yasaklanması kararlarının ardında yatan nedenin yönetici sınıfın “oğlancılığı meşrulaştırma” endişesinden kaynaklandığı iddia ediyor (112). Bölüm, Avrupa ile olan karşılaşmaların erkekler arası sevgi ve cinsel ilişkinin Osmanlı söylemindeki heteronormalizasyonu üzerindeki etkisine dair bir tartışma ile sona eriyor. Ze’evi burada homoerotik aşk ve cinselliğin tamamen ortadan kalkmasa da bununla ilgili herhangi bir tartışmanın zamanla utanç verici hâle geldiğini, dolayısıyla kısıtlandığını vurguluyor (115).

Dördüncü ve beşinci bölümler, daha önce ele alınan cinsel senaryolara içkin formel bilgi ve belli ölçüde Osmanlı toplumundaki egemen sınıfın “yüksek kültür”ü olarak tanımlanabileceği söylemi bir kenara bırakarak toplumun alt sınıflarını da kapsayan senaryolara yöneliyor. “Rüya Tabiri ve Bilinçaltı,” Müslüman Ortadoğu geleneklerinde kapsamlı bir edebî tür olan rüya tabirlerine odaklanırken “Mahallenin Delikanlıları” Ze’evi’nin karşı-senaryo olarak nitelendirildiği ve daha performatif bir malzeme olan gölge oyununu ele alıyor. Ze’evi dördüncü bölümde modern öncesi Osmanlı’da rüyaların hem kehanet hem de insan ruhunun yansıması olarak ele alındığına dikkat çekiyor. İslami kültürler ile antik Yunan ve Roma düşüncesinin etkileşimi ile başlattığı geleneğin izlerini Osmanlı’da rüyaların simgesel cinsellik göndermelerinin yorumlanmasına dek süren yazar, rüya yorum geleneğindeki bu simgelerin, açık cinsel anlamlar taşısın ya da taşımasın, kendi kültürel bağlarıyla olan ilişkisinin önemini vurguluyor (129-142). Beşinci bölüm, çoğunlukla *Karagöz*, *Hayal Oyunu* ya da *hayal-i zıll* olarak da bilinen gölge oyununu ele alıyor. Kökeni hâlen tartışılan bu oyunun on yedinci yüzyıla gelindiğinde Osmanlı dünyasında oldukça popüler olduğunu gösteren Ze’evi, Karagöz senaryosunun, doğası gereği, cinsellik üzerine popüler görüşlerin daha canlı bir tanımını sergilediğini iddia ediyor. Çekinmez bir cinsel dünyadan sahneler sunan gölge oyununun tasavvufi geleneğin aksine cinsiyetleri, yaşları ve sosyal statüleri ne olursa olsun farklı insan gruplarını kapsadığını vurgulayan yazar, metnin modern öncesi dönemdeki popülerliğine ve dinleyici kitlesinin sınıflararası niteliğine dikkat çekiyor. Buna ek olarak, Karagöz oyununun günümüze ulaşan yazılı metinleriyle erken versiyonlarını karşılaştıran Ze’evi, geç dönem metinlerinde cinsiyet sınırları çok belirginken, bunların daha erken versiyonlarında erkek ve kadın karakterlerinin neredeyse tamamının cinsel açıdan aktif kahramanlar olarak tasvir edildiğini ve homoerotizmi memnuniyetle karşıladığını dile getiriyor (165-171).

Son bölüm olan “Dışarıdan Bakış” ise Avrupalı gezginler tarafından kaleme alınan metinlerin Osmanlı’daki cinsel söylem üzerindeki etkisi irdelemeyi amaçlıyor. “Başkalarına duyulan merak” ile harekete geçmiş gibi görünen ilk seyahatnâmeler ile on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren yazılan ve “yeni bir heteronormal ahlakı” teşvik eden seyahatnâmeleri karşılaştıran Ze’evi, Avrupa yazınında Osmanlı cinselliği üzerine geliştirilen paradigmanın değişimine işaret ediyor (176-180). Yazar, bölümün geri kalanında Avrupalıların “İslam ahlakının

çarpık bir temsili” olarak gördükleri Osmanlı kültürü söylemine karşı Osmanlı seçkinleri tarafından inşa edilen karşı senaryoyu ortaya koyuyor (186-190). Kitabın sonunda yer alan sonuç yazısı ise, Osmanlı’da cinsel söylemin ortadan kayboluşuna dair kısmi ancak düşündürücü bir açıklama sağlamaya çalışırken on dokuzuncu yüzyılı kritik bir dönüm noktası olarak imliyor.

Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk’ın oldukça geniş kapsamlı ve ufuk açıcı içeriği göz önüne alındığında tartışılmaya değer çok sayıda mesele ortaya çıkıyor. Bunlardan ilki, birincil kaynak okumalarında satır aralarına odaklanan yazarın belirli konuların toplumsal etkilerini sorgulamak ya da bunların önemini tartışmaya açmak için yeterli alan bulamaması gibi gözüküyor. Öyle ki, son bölümde yer alan on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl dönüşüm tartışmaları, önceki bölümlerle kıyaslandığında, birincil ve ikincil kaynaklar açısından yer yer eksik kalıyor. Her senaryonun sonunda bahsi geçen dönemi cinsel söylemin dönüşümünün tamamlandığı ve kasti olarak susturulduğu bir dönem olarak değerlendiren Ze’evi, böylesi bir sessizliğin ne şekilde kurulduğunu ya da ne gibi toplumsal imaları olduğunu doğrudan tartışmıyor.

Göze çarpan bir diğer mesele, yazarın kullandığı birtakım kelimelerdeki (*ortodoksi, heterodoksi, mutasavvıf, vb.*) kavramsal belirsizliklerden kaynaklanıyor. Bu noktada kitabın herhangi bir kısmında bahsi geçen kavramların hangi bağlamlarda kullanıldıklarının açıklanması terminolojik bir karışıklığın önlenmesini sağlayabilir(di). Bu durumun bir örneği üçüncü bölümde, on yedinci yüzyılda Sufiler ile “ortodoks” İslam arasındaki çatışmanın aktarımında kendini açıkça gösteriyor. Burada Ze’evi, her ne kadar Kadızâdeli hareketinin ulema içerisinde bir azınlığı temsil ettiği görüşüne katılıyor gibi görünse de bu durum hareketin metnin bazı kısımlarında, şaşırtıcı bir biçimde, “ortodoks” olarak nitelendirmesine engel olamıyor (111-112).

Bununla birlikte yazarın incelikli bir şekilde işlediği “senaryo”lar ve birincil kaynakları göz önünde bulundurulduğunda bahsetmeye değer son bir nokta daha beliriyor. Tıp, hukuk, din, rüya tabirleri, gölge oyunu ve seyahatnâmeler gibi geniş bir birincil kaynaklar yelpazesin içerisinde edebî eserler, metindeki eksikliğiyle dikkat çekiyor. Bu açıdan cinsel söylem üzerine gerek şiir gerekse düzyazı türlerinden (gazel, şarkı, şehrengîz, bâhnâme, hezeliyyât, vs.) birtakım örneklere yer verilen bir bölüm yazıya materyal anlamda çeşitlilik sunmanın yanı sıra metne içkin “yüksek kültür” ve “popüler kültür” ayrımını bir nebze

azaltmaya da yardımcı olabilir(di). Buna paralel olarak altıncı bölümde Avrupa'nın Osmanlı'ya bakışı ve getirdiği yeni ahlak kuralları üzerine yapılan tartışmanın yalnızca seyahatnâmeler üzerinden okunması parçalı ve eksik bir bağlam yaratıyor. Bu hâliyle tek yönlü ve Avrupa'nın domine ettiği bir etkilenme çizgisi sunan yazar, post-kolonyal eleştirinin uzağında kalan ve kısmen teleolojik bir argümanı yenilemiş oluyor. Alternatif bir okuma olarak Avrupa'daki Osmanlı etkisini yansıtan *Turquerie*'nin opera ya da müziksel egzotizm (*musical exoticism*) üzerindeki izdüşümlerine bakılması karşılıklılığı göstermesi açısından yeni ufuklar açabilir(di).

Yine de tüm bu yorumlar cinselliğin daha geniş bilgi alanlarının bir parçası olarak formüle edildiği bu önemli kitabın değerini azaltmıyor. Aksine, erken modern Osmanlı bağlamında cinsellik, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet gibi kavramların izini oldukça zengin bir birincil kaynaklar listesi üzerinden süren bu kitap, benzer konuları sorunsallaştıran ve kitabın yayımlandığı 2006 (ve Türkçeye çevrildiği 2008) yılından itibaren ortaya konan çalışmalar için bir referans görevi görüyor. Sunduğu senaryo ve kaynakların çeşitliliği açısından erken modern Osmanlı'da cinsellik ve toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerine çalışmak isteyen lisansüstü öğrencileri için bir kılavuz konumunda olan *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk*, bu yönüyle akademik bir okur kitlesini hedeflemekle kalmayıp alanda yeni yakın okuma biçimlerini işaret ederek daha önce sorulmamış birtakım sorular üretilmesini de teşvik ediyor.

